

Research Article

An Analytical Survey of Political Expansion and Development in the Sīrah (Behavior) of Ahl al-Bayt (s) with a Fuzzy Approach¹

Ali Asghar Saadabadi¹

1. Assistant Professor, Research Institute for Fundamental Studies of Science and Technology, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. a_sadabadi@sbu.ac.ir

Abstract

The purpose of the present study is to survey and review the criteria of political expansion and development in the Sīrah (Behavior) of Ahl al-Bayt (s). In this research, first, the criteria for political expansion and development in the light of guidelines given by the infallible Imams (s) were identified using thematic analysis. Then, the initial obtained codes were analytically reviewed several times using MAXQDA software and finally 140 criteria were extracted. Afterwards, the Fuzzy Delphi Technique was applied to test the results. Ultimately, 26 basic themes of political expansion and development were identified among the data. The results showed that five basic and influential criteria in political development and expansion from the view of infallible Imams (s) include the formation of the principle of Islamic government, legitimacy (political acceptability), political participation, the existence of a just ruler, unity and solidarity.

Keywords: Political Development, Governance, Political Expansion, Sīrah (Behavior) of Ahl al-Bayt (s), Fuzzy Approach.

1. Received: 2020/08/18; **Accepted:** 2020/10/31

* Copyright © the authors

** <http://sm.psas.ir/>

بررسی و تحلیل توسعه و پیشرفت سیاسی در سیره اهل بیت(ع) با رویکرد فازی^۱

علی اصغر سعدآبادی^۱

۱. استادیار، پژوهشکده مطالعات بنیادین علم و فناوری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. a_sadabadi@sbu.ac.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر تبیین و بررسی شاخص‌های توسعه و پیشرفت سیاسی در سیره ائمه معصومین(ع) است. در این پژوهش ابتدا به روش تحلیل مضمون، شاخص‌های توسعه و پیشرفت سیاسی در پرتو رهنمودهای ائمه معصومین(ع) شناسایی شد. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفت و در نهایت ۱۴۰ مؤلفه شناسایی گردید. سپس جهت آزمون نتایج از تکنیک دلفی فازی استفاده شد. در نهایت، ۲۶ مضمون پایه توسعه و پیشرفت سیاسی، از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید. نتایج نشان داد که پنج شاخص اولیه مهم و تأثیرگذار در توسعه و پیشرفت سیاسی از منظر ائمه معصومین(ع) شامل شکل‌گیری اصل نظام اسلامی، مشروعیت (مقبولیت سیاسی)، مشارکت سیاسی، وجود حاکم عادل و اتحاد و همبستگی است.

واژه‌های کلیدی: پیشرفت سیاسی، حکمرانی، توسعه سیاسی، سیره اهل بیت(ع)، رویکرد فازی.

۱. مقدمه

موضوع توسعه و پیشرفت در کشورهای اسلامی همواره چالش برانگیز بوده است. توسعه به مفهوم عام به معنای تکامل و تکوین است و همچنین دارای ابعاد مختلفی می باشد. یکی از این ابعاد، توسعه سیاسی است. توسعه سیاسی یکی از محوری ترین مباحث در حوزه های علوم سیاسی است که در دنیای اسلام با توجه به نقش و تأثیر دین و نحوه تعامل آن با توسعه می تواند تعیین کننده باشد. نوسازی در جهان اسلام اگر به طور جامع و یکپارچه صورت گیرد، از جمله در بعد سیاسی، به توسعه سیاسی می انجامد. توسعه سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادی کردن شکل و مشارکت سیاسی فراهم می کند که حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است (ازکیا، ۱۳۸۱: ص ۲۱). توسعه سیاسی از مباحث مهمی است که تبیین آن با رویکرد اسلامی می تواند نقطه عطفی در تحولات سیاسی در سطح کلان پدید آورد. توسعه سیاسی از دیدگاه ائمه معصومین(ع) یک نظام ارزشی عمیق، گسترده و منسجم است که به عنوان وسیله ای جهت تعالی انسانی در نظر گرفته می شود (ملکی، ترابی و شیرخانی، ۱۳۹۹: ص ۱۲۶). این تحقیق با بررسی احادیث معصومین(ع) به دنبال شناسایی شاخص های مؤثر در توسعه سیاسی از نگاه اسلام می باشد. بنابراین، مهم ترین سوالات این پژوهش را می توان به شرح زیر فهرست کرد:

- تعریف توسعه و پیشرفت سیاسی از دیدگاه ائمه معصومین(ع) چیست؟

- اهداف و شاخص های توسعه و پیشرفت سیاسی پایدار از دیدگاه ائمه معصومین(ع) کدامند؟

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

واژه توسعه در لغت به معنای خروج از لفاف است. در قالب نظریه نوسازی، لفاف همان جامعه سنتی و فرهنگ و ارزش های مربوط به آن می باشد که جوامع برای متجدد شدن باید از این مرحله سنتی خارج شوند. در تعریف توسعه باید نکاتی را مدنظر داشت که مهم ترین آنها عبارتند از:

- ابتدا توسعه را به عنوان یک مقوله ارزشمند تلقی کنیم،

- دوم، آن را جریانی چندبعدی و پیچیده بدانیم،

- سوم آنکه به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه داشته باشیم (ازکیا، ۱۳۸۱: ص ۸).

توسعه دارای ابعاد مختلفی همچون توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می باشد که اساساً با تأکید بر فرهنگ و اهداف جامعه تعریف شده است. یعنی این اصطلاح در گفتمان های خاص دارای معانی

متعددی است (عنبری، ۱۳۸۱: ص ۱۲).

توسعه و پیشرفت سیاسی در معنا و مفهوم امروزی آن فرایندی است که بعد از جنگ جهانی دوم به وجود آمد. با وجود پیشرفت‌های شگرف در رابطه با توسعه سیاسی، هنوز ابهامات زیادی در رابطه با این دانش‌واژه وجود دارد (عالم، ۱۳۸۲: ص ۱۲۳؛ Jong & et al., 2012: P.2-3). دانشمندان در حوزه‌های مختلف، تعاریف گوناگونی از توسعه و پیشرفت سیاسی ارائه می‌کنند. این دانش‌واژه به دلیل آنکه در حوزه‌های گوناگون مطالعاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد و دانشی بین‌رشته‌ای تلقی می‌گردد، تعریف دقیق و مشخصی ندارد (Eckstein & et al. 2012: P.486-489). در ادامه به تعاریفی از توسعه سیاسی از دیدگاه صاحب‌نظران این رشته پرداخته می‌شود.

کلمن^۱ توسعه سیاسی را تعامل مداوم میان فعالیت‌های ساختاری، الزامات برابری، ظرفیت‌های همسو، پاسخگویی و نظام سیاسی سازگار شونده می‌داند (کلمن، ۱۳۸۰: ص ۱۲۱).

کروزی^۲ و همکاران پیشرفت سیاسی را عبارت از انفکاک ساختارمند، همکاری داوطلبانه، دولت عقلانی و فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مداوم دانسته‌اند. او معتقد است هر اندازه یک نظام سیاسی از سادگی به پیچیدگی، از وابستگی به استقلال، از انعطاف‌ناپذیری به انعطاف‌پذیری و از پراکندگی به بیگانگی گرایش پیدا کند، به همان نسبت به میزان توسعه سیاسی آن افزوده خواهد شد (Crozier & et al, 1975: P.8). توسعه سیاسی در مفهوم کوشش آگاهانه، پیوسته، منظم، واحد، نهادی و برنامه‌ریزی شده برای نیل به پیشرفت سیاسی است.

با بررسی الگوهای موجود در توسعه سیاسی مشخص می‌گردد که هدف نهایی در تمام این الگوها، جلب بیشترین رضایت‌مندی و لذت حسی برای بیشترین افراد جامعه است. آنان فایده‌گرایی مادی را در رأس تمام اهداف خود می‌دانند و این بدان معناست که هر چیزی که بیشتر غرایز و شهوات انسان را در ابعاد مختلف مادی (اقتصادی، جسمانی و...) و معنوی (قدرت‌طلبی، جاه‌طلبی و...) تأمین کند، به توسعه نزدیک‌تر است. نکته دیگر آنکه در رأس هدف‌گذاری این الگوها اعم از اهداف غایی و اهداف میانی (کارآمدی نظام‌ها، تقویت و ثبات نظام سیاسی و...)، انسان و عقل فعال او قرار دارد (هانتینگتون، ۱۳۷۵:

1. Coleman

2. Crozier

ص ۱۴۸-۱۴۷).

در مبانی اسلامی و کلام ائمه معصومین(ع) نیز شاخص‌هایی برای تحقق توسعه سیاسی بیان شده است. به عنوان مثال از جمله مباحثی که در نهج‌البلاغه فراوان در مورد آن بحث شده، مسائل مربوط به حکومت حکمت‌داری است. از این‌رو، شاهد آثار متنوعی پیرامون انطباق مباحث مربوط به سیاست و حکومت‌داری با بیانات امام هستیم (ر.ک. خنیفر، ۱۳۸۴: ص ۱۰۳). کتاب‌های توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی(ع) و توسعه سیاسی از دیدگاه نهج‌البلاغه به بسط و بررسی توسعه سیاسی از دیدگاه امام می‌پردازند (علیخانی، ۱۳۷۹: ص ۱۵؛ همان، ۱۳۸۱: ص ۲۳).

در این پژوهش ضمن تلاش تفسیرگرایانه، شاخص‌ها و اهداف توسعه و پیشرفت سیاسی در مکتب اسلام مورد بررسی قرار گرفته و مضمون‌های پایه از توسعه و پیشرفت سیاسی در سیره اهل‌بیت(ع) بررسی شده است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از حیث جهت‌گیری، بنیادی، و بر مبنای اهداف، اکتشافی است. ماهیت تحقیق نیز کمی-کیفی (تلفیقی) است. روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل مضمون می‌باشد. تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در مرحله اول^۱ و دوم^۲ پژوهش حاضر، روش مصاحبه عمیق است. مصاحبه‌های اولیه به صورت کاملاً باز و ساختارنیافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های داده شده به سؤالات و کدگذاری مصاحبه‌های اولیه و یافتن سرنخ‌های بیشتر برای سؤالات بعدی، شکل سؤالات تاحدی تغییر کرد، هر چند تمام سؤالات مرتبط با موضوع و در چارچوب پی‌بردن به اهداف اصلی پژوهش بود. در مرحله سوم پژوهش، به منظور جمع‌آوری آراء خبرگان برای پیاده‌سازی در تکنیک دلفی فازی، از پرسشنامه هفت مقیاسی استفاده شده است. در تعیین روایی پرسشنامه، روش اعتبار محتوا و همچنین جهت تعیین پایایی آزمون، روش آلفای کرونباخ بکار برده شد که ضرایب آلفای به دست آمده (۰/۷) نشان داد این پرسشنامه از قابلیت اعتماد کافی برخوردار می‌باشد.

جامعه آماری این پژوهش، کلیه صاحب‌نظران حوزه‌هایی همچون علوم اسلامی، مدیریت دولتی،

۱. تحلیل مضمون

۲. کدبندی و حصول به اجماع به وسیله نرم‌افزار MAXQDA

مدیریت تطبیقی و توسعه، مطالعات سیاسی، مدیریت خط‌مشی‌گذاری و علوم خارج بوده که نمونه آماری مورد استفاده، ۴۲ نفر از اساتید مطرح در حوزه‌های مورد اشاره از حوزه علمیه قم و دانشگاه‌های تهران، علوم و تحقیقات تهران، شهید بهشتی، تربیت مدرس، علامه طباطبایی و امام حسین (ع) هستند. روش نمونه‌گیری پژوهش، روش گلوله برفی^۱ است. گلوله برفی روشی سودمند برای مطالعات کیفی و اکتشافی می‌باشد. در این روش، نفر اول، شخص دوم را به پژوهشگر معرفی می‌کند و نفر بعدی نیز همین طور و این روند ادامه می‌یابد (Baltar & Brunet, 2012: P. 60).

در گام اول، طی فراگرد گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش، با بهره‌گیری از مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختار یافته با خبرگان منتخب، داده‌های اولیه پژوهش که معطوف به شناسایی شاخص‌ها و اهداف توسعه و پیشرفت سیاسی در مکتب اهل‌بیت (ع) بودند، گردآوری شد. در گام دوم، متن پیاده شده مصاحبه‌ها چندین مرتبه مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و ۲۵۷ کد اولیه شناسایی و استخراج گردید. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفته و ۱۴۰ مولفه مورد اجماع قرار گرفت. سپس جهت آزمون نتایج از تکنیک دلفی فازی^۲ استفاده شد. در نهایت ۲۶ مضمون پایه توسعه و پیشرفت سیاسی از مجموعه داده‌ها شناسایی شد.

روش دلفی به عنوان یک ابزار کارا برای تعیین موضوعات مهم و اولویت‌بندی توصیفی این عوامل در تصمیم‌های مدیریتی شناخته شده است. در این پژوهش، از روش دلفی فازی پیشنهاد شده بوسیله ایشیکاوا^۳ و همکاران (۱۹۹۳) که از رایج‌ترین دلفی فازی‌های مورد استفاده در سطح بین‌المللی بوده، استفاده شده است.

۴. مؤلفه‌های پیشرفت سیاسی در پرتو فرمایشات ائمه معصومین (ع)

مهم‌ترین ابعاد پیشرفت سیاسی از دیدگاه ائمه معصومین (ع) را می‌توان به شرح زیر فهرست کرد:

۴-۱. ابتدائی‌ترین و اساسی‌ترین مولفه پیشرفت سیاسی در کلام اهل‌بیت (ع)، تشکیل یک نظام

1. Snowball Sampling

2. Fuzzy Delphi

3. Ishikawa

حکومتی براساس دستورات اسلامی می‌باشد. شکل‌گیری یک نظام اسلامی از الزامات دین اسلام و خصوصاً مذهب شیعه است، زیرا بدون حکمرانی اسلامی، اجرای احکام مربوطه در امور مختلف مسلمانان مختل خواهد شد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۱). در این خصوص حضرت امیرمؤمنان(ع) می‌فرماید: نظام و حکومت برای جامعه را همانند رشته تسبیح برای دانه‌های آن می‌داند که بهره‌گیری از دانه‌ها بدون آن، ممکن نیست (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۴۶). همچنین امام رضا(ع) درباره اهمیت تشکیل نظام اسلامی می‌فرماید: ... هیچ فرقه و ملتی را نمی‌یابیم که پایدار مانده و زندگی کرده باشند، مگر با داشتن فرمان‌روایی قوام‌بخش و [این از آن‌روست که] مردم ناچارند برای امر دین و دنیای خود حاکمی داشته باشند تا آنها را سرپرستی کند ... و زندگی مردم بدون آن حاکم، قوام و سامان نمی‌یابد (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۱۰۱).

۴-۲. معیار دومی که در پیشرفت سیاسی جامعه نقش مهمی را ایفا می‌کند، وجود حاکم عادل است که براساس مبانی اسلامی جامعه را به سمت توسعه و پیشرفت هدایت نماید. در این خصوص امام رضا(ع) فرمودند: اگر برای مردم، امام و رهبری توانا، امانتدار، نگهبان و پاکدست (عادل) قرار داده نمی‌شد، آیین نابود می‌گردید، دین از بین می‌رفت، سنت‌ها و احکام الهی تغییر می‌یافت، بدعت‌گذاران بر آن می‌افزودند و ملحدان از آن می‌کاستند و مسلمانان به شبهه دچار می‌شدند (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۱۰۱). در جایی دیگر نیز امام صادق(ع) به سه چیز اشاره می‌کند که در صورت عدم توجه به آن، (جوامع اسلامی) به نابسامانی در زندگی دچار خواهند شد: فقیه دانای پرهیزگار، فرمانروای نیکوکار و پزشک آگاه مورد اعتماد (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹). از منظر امام رضا(ع) یکی از مصادیق عدالت، عدالت اجتماعی بوده که عبارت است از: دادن حق هر صاحب حقی به او در امور اجتماعی از قبیل سیاست، اقتصاد، حقوق و ... (صادقی، ۱۳۸۹: ص ۸۸).

امام علی(ع) عدل را چهار بخش می‌کند که دو قسمت از آن، شامل ابعاد نظری و درونی انسان است و دو قسمت دیگر، ابعاد عملی و بیرونی را شامل می‌شود. از نظر ایشان، عدل شامل: فهمی ژرف نگرنده، دانشی پی به حقیقت‌برنده، نیکو داوری نمودن و در بردباری استوار بودن است (شهیدی، ۱۳۷۱: ص ۳۵۶). از دیدگاه امام علی(ع) مهم‌ترین عامل در بقاء و دوام جوامع، وجود عدالت در نظام سیاسی است و تا زمانی که عدالت نیز باشد، ثبات نیز وجود خواهد داشت و اگر ظلم کند، ناگزیر پس از مدتی سرنگون خواهد شد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳).

۳-۴. در ادبیات اسلامی و کلام معصومین(ع)، اوصاف و ویژگی‌هایی برای حاکمان اسلامی معرفی شده است که این اوصاف، تاثیر بسزائی در پیشرفت سیاسی جامعه دارد. برخی از این اوصاف به عنوان شاخص‌های توسعه و پیشرفت سیاسی مطرح هستند که در ذیل آورده شده است:

۱-۳-۴. **مسئولیت‌پذیری:** در نظام اسلامی تمام اقشار جامعه در قلمرو و مأموریت خود باید مسئولیت‌پذیر باشند و این ویژگی در حاکمان و کارگزاران نظام، اهمیت بیشتری می‌یابد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۳). از این‌رو پیامبر اکرم(ص) به مسئولیت و تعهد حاکمان در برابر مردم تاکید می‌کنند (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ص ۱۷۸۴). ایشان در جای دیگر نیز می‌فرمایند: که هر کس رهبری قومی را بر عهده داشته باشد، روز قیامت در حالی می‌آید که دو دستانش به گردنش بسته شده است، پس، اگر در میان مردم به امر خدا رفتار کرده بود، خدای سبحان او را آزاد می‌کند و اگر ظالم باشد در آتش دوزخ افکنده می‌شود و تحولی بد و بازگشتی زشت است (شیخ صدوق، ۱۳۶۷، ج ۴: ص ۱۸).

۲-۳-۴. **خیرخواهی:** انسان مسلمان خود را در غم و شادی دیگران شریک می‌داند، یعنی آنچه را برای خود می‌خواهد، برای دیگران نیز خواهان است و آنچه را برای خود آرزو می‌کند، برای دیگران نیز آرزومند است. امام صادق(ع) در مورد اهمیت خیرخواهی می‌فرماید: «بر مؤمن واجب است در حضور و پشت سر، خیرخواه مؤمن باشد». از رسول خدا(ص) روایت است که فرمودند: «در روز قیامت با منزلت‌ترین مردم نزد خداوند کسی است که بیش از دیگران در خیرخواهی نسبت به خلق قدم زده است» (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۲، ص ۲۰۸). یکی از نمادهای بارز خیرخواهی در جامعه، خیرخواهی حاکمان نسبت به مردم می‌باشد. از این‌رو حضرت علی(ع) در خطبه‌ای، خطاب به مردم می‌فرماید: ای مردم! به راستی من بر شما حقی دارم و شما نیز بر من حقی دارید؛ اما حق شما بر من این است که خیرخواه شما باشم (نهج البلاغه، خطبه ۳۴).

۳-۳-۴. **مهربانی و محبت با مردم:** یکی از ویژگی‌های حاکم اسلامی مهربانی و برخورد همراه با محبت با مردم است. در همین رابطه امام علی(ع) در نامه به فرماندار خود در مصر، محمد بن ابی بکر، می‌گوید: «با مردم فروتن، نرم‌خو، مهربان، گشاده‌رو و خندان باش، در نگاه‌هایت و در نیم‌نگاه و خیره شدن به مردم به تساوی رفتار کن تا بزرگان در درستکاری تو طمع نکنند و ناتوان‌ها از عدالت تو مأیوس نگردند» (نهج البلاغه، نامه ۲۷). در منطق اسلام، حاکم باید به مردم نگاهی از روی مهربانی و عطوفت داشته باشد به‌طوری که امام سجاد(ع) در این رابطه می‌فرماید: حاکم باید همانند پدری مهربان برای مردم باشد (شیخ

صدوق، ۱۳۶۷، ج ۲: ص ۶۲۱). امام علی(ع) نیز در عهدنامه مالک اشتر به احساس رحمت به مردم و سزاواری آنها جهت بهره‌برداری از عدل و صیانت از ظلم اشاره می‌فرمایند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۱۲۶-۱۲۷).

۴-۳-۴. ساده‌زیستی: یکی از ویژگی‌های بارز در جهت رشد و توسعه جامعه، نهادینه شدن فرهنگ ساده‌زیستی می‌باشد. گرچه ساده‌زیستی و عدم توجه به تجملات برای افراد جامعه، یک ارزش شمرده می‌شود، اما برای حاکمان و کارگزاران جامعه، یک الزام بوده و ساده‌زیستی آنها موجبات آرامش و اعتماد مردم را فراهم می‌آورد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۴). در این باره امام علی(ع) در بخشی از نامه معروف خود به عثمان بن حنیف، فرماندار بصره چنین می‌گویند: ... پیشوای شما (علی بن ابی طالب)، از دنیا به دو لباس کهنه و از خوراک به دو قرص نان بسنده کرده است. آگاه باشید که شما هرگز توان آن را ندارید، ولی با زهد، پارسایی، تلاش، پاکی و استواری مرا یاری کنید. به خدا سوگند من از دنیای شما، طلا و نقره‌ای نیندوخته و از غنایم و ثروت‌های آن، ذخیره نکرده و برای این لباس کهنه‌ام، بدلی آماده نساختم و از زمین آن، یک وجب به خود اختصاص نداده و از این دنیا جز خوراک ناچیز بهره‌ای نبرده‌ام (نهج‌البلاغه، نامه ۴۵).

۴-۴. وظایف حاکمان اسلامی از دیگر مواردی است که برای توسعه و پیشرفت باید مورد توجه قرار گیرد. از این لحاظ در کلام ائمه معصومین(ع) به این مهم مکرر اشاره شده است. در این میان به موارد زیر می‌توان به عنوان وظایف اصلی حاکمان اشاره نمود:

۴-۴-۱. دانش‌افزایی: یکی از وظایف حاکمان در نظام اسلامی تأسیس مراکز آموزشی و پژوهشی مانند مدرسه، دانشگاه و... بوده تا بدین ترتیب مقدمات پرورش صحیح و آموزش علوم و فنون در رشته‌های گوناگون را برای امت اسلامی فراهم ساخته و آنها را به حرکت به سمت قلّه رفیع دانش سوق دهند (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۵). در تعالیم اسلامی ما نیز به این وظیفه مهم حاکمان اسلامی اشاره شده است به‌طوری که حضرت امیر مؤمنان(ع) در این باره می‌فرمایند: ... و اینکه شما را آموزش دهد تا جهل از میان شما برچیده شود و شما را با ادب آشنا کند تا فرهیخته گردید (نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴).

۴-۴-۲. در دسترس بودن: یک نظام دینی، اگرچه مشروعیت مستقیم خود را از مردم نمی‌گیرد، اما موظف است حداکثر صلاح و رستگاری مردم را تأمین نماید. از سازوکارهای مناسبی که در این خصوص در دولت دینی تعبیه شده، ارتباط مستقیم و مستمر دولت‌مردان و مردم است. سهولت دستیابی مردم به

حاکمان در یک حکومت اسلامی برای حلّ مسائل، باعث نجات آنها از آتش جهنّم است. امام صادق (ع) فرمودند: هر کس کاری از کارهای مردم را برعهده گیرد و عدالت پیشه کند و در خود را بر روی مردم بگشاید و موانع بین خود و آنها را از میان بردارد و خدمت به مردم را ملاک کار و نظر قرار دهد، خدا را سزااست که او را در روز قیامت از هراس خطر آتش دوزخ امان دهد و به بهشت در آورد (صدوق، ۱۳۶۲: ص ۲۴۵).

۴-۳. تزکیه و تهذیب نفس: کسانی باید برای تصدّی امور جامعه انتخاب شوند که دارای صلاحیت‌های اخلاقی و اجتماعی باشند، همچون تقوا، اطاعت از خداوند، پیروی از قرآن و سنن الهی، با دست و زبان و قلب در راه یاری‌رسانی به دین خدا بودن و... (مهریان، ۱۳۹۹: ص ۱۴۷). امام علی (ع) در جاهای مختلف نهج‌البلاغه به مناسبت‌های گوناگون در قالب نامه‌ها، خطبه‌ها یا حکمت‌ها این ویژگی را به بیان‌های زیبا و بلیغ عنوان نموده‌اند. مثلاً در مورد اینکه حاکم اسلامی پاسدار خدا و ارزش‌های او در روی زمین می‌باشد، می‌فرماید: «حاکم اسلامی پاسبان خدا در زمین اوست (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۳۲). جامعه‌ای که حاکمان آن افرادی خدا ترس باشند و دستورات دین را سرلوحه کارهای خود قرار دهند، یقیناً با سرعت بیشتری مسیر رشد و توسعه را طی خواهند نمود. امیرمؤمنان (ع) می‌فرماید: کسی که رهبری مردم را می‌پذیرد، باید بیش از آنکه به تعلیم و تربیت دیگران پردازد، به تربیت خود همت گمارد و باید تربیت عملی او بیش از تربیت زبانی او باشد. کسی که معلم و مربی خویش باشد، به احترام و تکریم سزاوارتر خواهد بود از کسی که معلم و مربی دیگران است (نهج‌البلاغه، حکمت ۷۳).

۴-۴. حفظ اسرار مردم: حاکمان و کارگزاران نظام اسلامی، افزون بر حفظ حرمت مردم وظیفه دارند عیوب و اسرار آنان را بپوشانند و از هتک حرمت آنان جلوگیری کنند، بلکه در صورت آشکار شدن عیوب باید آنها را تطهیر و کار مؤمن را حمل بر صحت کنند (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۷). امیرمؤمنان (ع) در عهدنامه خویش به مالک اشتر می‌فرماید: باید دورترین مردم از تو و مبعوض‌ترین آنان نزد تو کسانی باشند که در پی عیوب مردم هستند. طبیعی است که در مردم عیوبی هست و حاکم باید بیش از دیگران در پوشش آن بکوشد. پس در پی عیوب مخفی مردم نباش. تو تنها وظیفه داری عیوبی را که برایت آشکار شده است، تطهیر نمایی و خدا خود درباره عیوبی که بر تو آشکار نشده، داوری خواهد کرد. تا می‌توانی عیب و راز دیگران را بپوشان، تا خدا راز تو را از مردم بپوشاند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳، بند ۲۴-۲۵).

۴-۵. چشم‌پوشی از خطاها: چشم‌پوشی از خطاها و لغزش‌های مردم و احسان در حق نیکوکاران از

دیگر وظایف حاکمان و کارگزاران در نظام اسلامی است (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۸) و مبنایی برای پیشرفت و توسعه جامعه می باشد. امیرمؤمنان(ع) به مالک می فرمایند: به همان اندازه که دوست داری خدا در حق تو عفو و گذشت داشته باشد، از عفو و گذشت خود به مردم ببخش (نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۹-۱۰).

۴-۴-۶. حراست از مرزها: حاکم اسلامی وظیفه دارد با به کارگیری ابزارها و امکانات مناسب از مرزهای جغرافیایی کشور اسلامی حراست کند و کوتاهی در این کار به آسیب پذیری و نابودی نظام اسلامی می انجامد. امیرمؤمنان علی(ع) می فرمایند: برای حاکم سزاوار نیست در حفظ مرزها کوتاهی کند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹).

۴-۴-۷. گزینش صالحان برای مسئولیت ها: در جامعه دینی، هم حکومت و هم مردم باید صالح باشند تا جامعه اسلامی صالح شکل گیرد. انتخاب زمامداران صالح و تلاش برای محافظت از صلاح حکومت از جایگاه والایی برخوردار است. بنابراین، به کارگیری افراد صالح و متعهد در مدیریت نظام اسلامی از وظایف حاکمان است و مدیریت کارگزاران و مدیران ناصالح در نهایت به ناکارآمدی نظام می انجامد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۰). در این خصوص امیرمؤمنان علی(ع) می فرمایند: سزاوار نیست برای حاکمان در سه مورد کوتاهی کنند: حراست از مرزها، رسیدگی به حقوق پایمال شده، گزینش شایستگان برای مسئولیت های مختلف (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹).

۴-۴-۸. حمایت از محرومان: دفاع از محرومان و مظلومان و حقوق آنان از وظایف روشن نظام اسلامی و حاکمان و کارگزاران آن به شمار می آید. در واقع برای رسیدن به سطح مطلوبی از توسعه و پیشرفت باید محرومان و ضعیفان جامعه مورد حمایت قرار گیرند. در مبنای اسلامی نیز تاکید فراوان بر حمایت محرومان شده است، به طوری که امیرمؤمنان علی(ع) می فرمایند: خدا از حاکم اسلامی پیمان گرفته است که در برابر پر خوری ستمگران و گرسنگی مظلومان سکوت نکند (طوسی، ۱۳۸۸: ص ۳۷۴).

۴-۴-۹. پرهیز از دروغ و خیانت: در ادبیات اسلامی، حاکم اسلامی در امور سیاسی و رفتار سیاسی به هیچ وجه نمی تواند از مکر و حيله و خدعه استفاده کند و عدم صداقت با جامعه مانع بسیار بزرگی در پیشرفت می باشد. امام علی(ع) در سیره عملی و نظری خود تأکید داشتند، حاکم باید با صراحت و صداقت با مردم برخورد نماید و براساس همین اخلاق سیاسی بود که چون آن حضرت زمام امور را در دست گرفت، در نخستین خطبه حکومتی خود به مردم فرمود: «پیمان من، در گرو گفتار من است و من برای درستی گفتار، متعهد و مکلف هستم» (نهج البلاغه، کلام ۱۶) پیامبر اکرم(ص) فرمودند: هر کس

رهبری مردم را برعهده بگیرد و به آنان خیانت کند، خدا بهشت را بر او حرام می‌کند (ورام بن ابی فراس، ۱۳۶۹: ج ۲، ص ۲۲۷). امام صادق(ع) نیز به نابودی حاکمان ظالم به دلیل ستمگری اشاره می‌کنند (نوری، ۱۴۰۸ق: ج ۱۱، ص ۳۷۴).

۴-۴-۱۰. مشورت با مردم: امام علی(ع) یکی از ارکان مهم حکومت و اداره جامعه را مشورت می‌داند تا از میان آنها، کامل‌ترین و بهترین‌شان استخراج شود و همچنین در حکمت ۱۶۱ نهج البلاغه می‌فرماید: هر که خودرأی گردید، به هلاکت رسید و هر که با مردمان رأی بر انداخت، خود را در خرد آنان شریک ساخت (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۱). از دیدگاه امام(ع) وجود مشاورین برای تحکیم پایه‌های قدرت و ادامه بهتر تسلط و حاکمیت است، بلکه فلسفه وجودی مشورت و لزوم وجود مشاورین آگاه و دانشمند در کنار نخبگان سیاسی به خاطر یافتن راه‌های صحیح و بهتر برای اداره جامعه و پرهیز از اشتباهات و هدر رفتن نیروها در سیاست‌گذاری و اجرای آن می‌باشد. اگرچه ممکن است اینگونه مشورت خوشایند نخبگان نبوده یا سخن حقی با منافع آنان تعارض داشته و بر ایشان تلخ باشد (نهج البلاغه، نامه ۵۳). امام صادق(ع) نیز در جاهای مختلف، مسلمانان را به مشورت کردن ترغیب کرده و خودرأی بودن را موجب نابودی و هلاکت انسان برشمرده است (مجلسی، ۱۳۹۸: ج ۶۷، ص ۱۰۵-۱۰۴).

۴-۵. افراد جامعه نیز برای پیشرفت و توسعه وظایفی را برعهده دارند. وفاداری و بیعت با نظام اسلامی، یاری کردن حاکمان و نصیحت و مشارکت سیاسی سه وظیفه اصلی افراد می‌باشد که در منابع اسلامی بدان اشاره شده و در ادامه توضیحات مربوط به این سه شاخص آورده شده است:

۴-۵-۱. وفاداری و بیعت با نظام اسلامی: برای بیعت تعاریف مختلفی بیان شده است. یکی از این تعاریف به معنای پیمان بستن به فرمانبری و اطاعت می‌باشد. در حقیقت، معنای بیعت، آن است که شخص، دست خود را در دست حاکم می‌گذارد تا اطاعت خود را از او و اوامر او اعلام کند و حاکم، هرگونه تصرفی را براساس قوانین مورد قبول دو طرف، در شئون او انجام دهد (طباطبائی، ۱۴۱۷ق: ج ۱۸، ص ۲۷۴). یاری و وفاداری از جمله حقوق حاکم عادل بر توده مردم بوده و جامعه‌ای به سمت شکوفایی حرکت می‌کند که مردم به آن نظام وفادار و گوش به فرمان حاکم و ولی‌امر خود باشند. در این خصوص نیز امیرمؤمنان(ع) در خطبه‌ای با بر شمردن این حقوق و وظایف می‌فرماید: ای مردم! اما حقی که من بر عهده شما دارم، وفاداری به بیعتی است که با من داشته‌اید (نهج البلاغه، خطبه ۳۴).

۴-۵-۲. یاری کردن حاکمان: از عناصر محوری و مهم حفظ نظام اسلامی، اطاعت از حاکم معصوم در

عصر حضور و نصرت ولی فقیه در دوران غیبت است. این شاخص یکی از اساسی‌ترین مولفه‌ها در توسعه سیاسی می‌باشد و تا زمانی که مردم حامی دولت و حاکمان خود نباشند، توسعه و پیشرفت به معنای واقعی خود ظهور نمی‌یابد. امیرمومنان(ع) می‌فرمایند: ... از دیگر وظایف شما در برابر من این است که چون شما را برای کاری فراخوانم اجابت کرده، از دستورهای من پیروی کنید (الغارات، ج ۱: ص ۲۴؛ نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴).

۴-۵-۳. نصیحت و مشارکت سیاسی: در فرهنگ اسلام مردم وظیفه دارند نسبت به حاکمان، ضمن وفاداری ناصحانه و خالصانه نصیحت (خیرخواهی) داشته باشند و این کار عملی نیست مگر با حضور همه جانبه مردم در اداره امور که ثمره آن رشد و تعالی حکومت اسلامی است (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۲؛ محمودی قهساره، ۱۳۹۸: ص ۵۲). در مبانی اسلامی نیز به این شاخص و مولفه تأثیرگذار اشاره شده است، به‌طوری که رسول خدا(ص) در حجت‌الوداع، مردم را در مسجد خیف گردآورد و برای آنان خطبه‌ای جامع خواندند (قمی، ۱۳۱۳: ج ۲، ص ۴۴۷؛ قمی مشهدی: ۱۳۹۶: ج ۴، ص ۱۸۸) و در آن فرمودند: سه چیز است که مسلمان در آنها خیانت نمی‌کند: انجام کار خالصانه برای خدا، وفاداری خالصانه و نصیحت و خیرخواهی برای حاکمان و پیشوایان مسلمان، حضور و مشارکت مداوم در اجتماع مسلمانان که [در این صورت] دعای امامان شامل حال آنان است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱: ص ۴۰۳). همچنین امیرمومنان(ع) می‌فرمایند: یکی از حقوق من بر شما این است که [با حضور خالصانه و همه جانبه خود در اداره امور] در آشکار و نهان خیرخواه و دلسوز من باشید (ابن هلال ثقفی، ۱۴۱۰: ج ۱، ص ۲۴).

۴-۶-۶. شاخص‌های اجتماعی موثر در توسعه و پیشرفت سیاسی: جامعه‌ای توسعه یافته تلقی می‌شود که در همه ابعاد به طور متوازن رشد کرده باشد. نگاه به توسعه سیاسی، نباید نگاهی تک‌بعدی بوده و سایر ابعاد توسعه، نظیر توسعه اجتماعی نیز می‌بایست مورد توجه جدی و عملی قرار گیرد. شاخص‌های اجتماعی موثر در توسعه و پیشرفت سیاسی که در این پژوهش شناسایی و بررسی شده‌اند، شامل اتحاد و همبستگی و همچنین قیام در برابر ظلم است.

۴-۶-۱. اتحاد و همبستگی: وحدت مسلمانان حول دین و پیشوای عادل در دین اسلام از اهمیت بسیاری برخوردار است، به‌گونه‌ای که حتی اقامه نماز به صورت جماعت ارجح‌تر می‌باشد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۵۰). از طرف دیگر تفرقه، فتنه و فساد اجتماعی از مسائل بسیار مهم اسلام می‌باشد و تحقق آن، آثار مثبتی چون آرامش، وحدت، محبت و پیشرفت مادی و معنوی برای افراد و جامعه دربردارد و یکی

از شاخص‌های مهم در توسعه، وجود همبستگی و اتحاد میان افراد جامعه با حاکمان امر می‌باشد. رسول خدا(ص) فرمودند: شیطان، گرگ انسان است، چنان‌که گرگ همواره گوسفندان و امانده و دورافتاده از گله را می‌درد، پس، از دسته‌بندی‌ها (سیاسی و فرقه‌ای) بپرهیزید و بر شما باد به شرکت در جماعت و مجالس عمومی و حضور در مساجد (ابی بکر، ۱۴۱۰ق: ج ۱، ص ۳۰۹). در جای دیگر فرمودند: وحدت سیاسی بر محور پیشوای عادل، نعمتی است که هیچ کس ارزش آن را نمی‌داند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۲، بند ۱۰۰ و ۱۰۴).

۴-۶-۲. قیام در برابر ظلم: در اسلام تاکید فراوان بر ظلم‌ستیزی و قیام در برابر ظالمان براساس موازین اسلامی شده و به نمونه‌ای بارز در این مورد می‌توان به قیام امام حسین(ع) اشاره نمود که حضرت خطاب به امت اسلامی چنین فرمودند: آیا نمی‌بینید که به حق عمل نمی‌شود و از باطل خودداری نمی‌گردد؟ در چنین شرایطی سزاوار است مؤمن از جان‌ش بگذرد و به دیدار پروردگارش بشتابد (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۲۴۵). بنابراین، برای توسعه و پیشرفت باید در مقابل ظلم و ستم سکوت نکرد و به مقابله علیه آنها برخاست. در جدول شماره ۱، مؤلفه‌های اصلی پیشرفت سیاسی در کلام معصومین(ع) به اختصار آمده است.

۴-۷. شاخص‌های سیاسی موثر در توسعه و پیشرفت سیاسی: در این پژوهش، ۵ شاخص سیاسی موثر در پیشرفت و توسعه سیاسی، شناسایی و مورد بررسی قرار گرفته‌اند که شامل مشروعیت (مقبولیت سیاسی)، آزادی سیاسی، آزادی افراد و احزاب مخالف، عدم اجبار رهبران و حاکمان در زمان اکره جامعه و امنیت سیاسی است.

۴-۷-۱. مشروعیت (مقبولیت سیاسی): مشروعیت به طور معمول، با واژه Legitimacy معادل گرفته می‌شود. در این واژه انگلیسی، نوعی مفهوم قانونیت نهفته است، در حالی که مشروعیت از منظر دین و فرهنگ اسلامی، در ارتباط با شرع و شریعت مقدس اسلام قرار دارد که معادل گرفتن با این واژه، اندکی تسامح لازم دارد. مگر اینکه قانون را منحصر به قوانین وضعی ندانسته، بلکه اعم از آن و قوانین نانوشته، قوانین الهی و قانون عرفی بدانیم (قادری، ۱۳۷۵: ص ۴۸). بر این اساس، مشروعیت که از واژگان سیاسی در رشته علوم سیاسی است، با مشروعیتی که در فقه بوده، متفاوت است. در واقع، دو مقوله وجود دارد: یکی، مشروعیت الهی و دیگری مقبولیت مردمی است. در اینجا، همان مقبولیت مردمی و به اصطلاح، مشروعیت (سیاسی) بررسی می‌شود.

- در خصوص مشروعیت (سیاسی) موارد زیادی در نهج‌البلاغه وجود دارد که به تعدادی از آنها اشاره

می‌شود. امام علی(ع) در خطبه ۳ نهج‌البلاغه به این موضوع اشاره می‌کند که حضور مردم در تصدی و اجرای حکومت مؤثر است و در حکومت اسلامی نباید تصدی حکومت با اکراه و اجبار همراه باشد، بلکه باید با خواست و مقبولیت مردمی همراه گردد (نهج‌البلاغه، خطبه ۳). همچنین در خطبه ۱۷۳ نهج‌البلاغه به این نکته اشاره می‌شود که لازمه هر حکومتی در وجود مقبولیت، مردمی است که در آن حاکمان توسط مردم انتخاب می‌شوند، اما از آنجایی که به دلایلی حضور همه مردم در این انتخاب ناممکن است، لذا به مقدار میسر اکتفاء می‌شود، ولی در این اصل که حاکمیت و گیرنده قدرت باید از طرف مردم و مقبول آنها باشد، شکی وجود ندارد (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۷۳). امام حسن(ع) نیز در نامه خود به معاویه، بیعت رضایت‌مندانه مردم با خود را دلیل مشروعیت ولایت و حکومتش می‌داند و به همین دلیل از معاویه می‌خواهد که با او بیعت کند و راه مردم را پیش گیرد (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۹: ص ۳۶-۳۷).

۴-۷-۲. آزادی سیاسی: یکی از نیازهای اولیه یک حکومت اسلامی، آزادی است. آزادی سیاسی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اقسام آزادی به حساب می‌آید (میراحمدی، ۱۳۷۹: ص ۷۱). آزادی سیاسی از یک‌سو، به‌طور مستقیم با حاکمیت و قدرت سیاسی در ارتباط است و از سوی دیگر، به نقش مردم در نظام سیاسی اشاره دارد. بسیاری از مبارزه‌ها علیه حکومت‌های استبدادی و انقلاب‌های آزادی‌خواهانه در دنیا، برای کسب آزادی سیاسی بوده است. امروزه، آزادی سیاسی از ارکان لازم و تردیدناپذیر نظام‌های مردمی به‌شمار می‌آید (لک‌زایی، ۱۳۸۲: ص ۲۶).

- آزادی از دیدگاه امام علی(ع) حق و امتیازی نیست که صاحبان قدرت به مردم اعطاء می‌کنند. بنابراین، آزادی در دست حاکمان نبوده و بلکه انسان به‌طور فطری آزاد آفریده شده است (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱). با توجه به این دیدگاه امام علی(ع)، مردم باید خود را آزاد بدانند و وظیفه رهبران و حاکمان سیاسی است که اولاً آن را محدود نکرده و مورد تهدید قرار ندهند و ثانیاً در حفظ و نگهداری آزادی‌های سیاسی بکوشند تا از طرف دیگران و سایر گروه‌ها نیز محدود نشوند.

۴-۷-۳. آزادی افراد و احزاب مخالف: مهم‌ترین گروه‌ها در زمان امام علی(ع) عبارت بودند از: قاعدان، ناکثان، قاسطان و مارقان. این گروه‌ها اگرچه شاخصه‌های احزاب و تشکلهای امروزی را نداشتند، ولی جریان‌هایی بودند که در زمان حکومت امام علی(ع) حضور داشته و با داشتن عقاید خاصی، طرفدارانی نیز جذب کرده و فعالیت‌هایی را انجام می‌دادند. بررسی نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که امام با علم به فعالیت‌های آنها، تا زمانی که دست به اقدام عملی علیه حکومت نزده بودند، با ایشان مقابله نکرده و تنها

با آگاهی دادن، قدرت تحلیل و انتخاب مردم را افزایش دادند (نوری همدانی، ۱۳۶۱: ص ۶۹).

۴-۷-۴. عدم اجبار رهبران و حاکمان در زمان اکراه جامعه: از نظر امام علی (ع) حاکم نمی‌تواند عموم مردم را مجبور به کاری کند که نمی‌پسندند. در خطبه ۱۹۹ نهج البلاغه به این نکته اشاره شده است که اگر مردم با امری مخالفت کردند، حاکم اسلامی نمی‌تواند آنها را مجبور نماید، بلکه خود باید روش دیگری در پیش گیرد (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۹).

۴-۷-۵. امنیت سیاسی: مقوله امنیت و به ویژه امنیت سیاسی، در همه جوامع امروزی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی حقوق بنیادین افراد مورد توجه قرار می‌گیرد و ماهیتی حقوق بشری به خود گرفته است. امنیت در همه جوانب آن، به عنوان یکی از اهداف حکومت امام علی (ع) مورد توجه جدی بوده است. امام نه تنها در آغاز حکومت خود، بیعت تحمیلی را طلب نکرد تا امنیت فردی و سیاسی مورد خدشه قرار گیرد، بلکه در مقابل مخالفت افرادی برای بیعت کردن، آن‌ها را آزاد گذاشت (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹: ص ۱۹۸).

جدول ۱- تطبیق مولفه‌های پیشرفت سیاسی استخراج شده از کلام ائمه معصومین (ع) همراه با استناد به منابع

نام شاخص	استناد به منابع	حد پایین عدد فازی U_{ij}	حد وسط عدد فازی M_{ij}	حد بالای عدد فازی L_{ij}	عدد فازی زدایی شده S_{ij}
لزوم تشکیل نظام اسلامی	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۱ نهج البلاغه، خطبه ۱۴۶ صدوق، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۱۰۱ عمید زنجانی، ۱۳۷۳	7.1366	9.0180	9.7208	8.9613
لزوم وجود حاکم عادل	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۲ صدوق، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۱۰۱ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ص ۳۴۰ صادقی، ۱۳۸۹ شهیدی، ۱۳۷۱: ص ۳۵۶ نهج البلاغه، نامه ۵۳	7.3517	9.0223	9.7247	8.8609
مسئولیت‌پذیری حاکمان و کارگزاران	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۳ دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ص ۱۷۸۴ خلوصی، ۱۳۹۱: ص ۴۹ شیخ صدوق، ۱۳۶۷: ج ۴، ص ۱۸	0.0000	9.3282	9.3950	7.6531

نام شاخص	استناد به منابع	حد پایین عدد فازی U_{ij}	حد وسط عدد فازی M_{ij}	حد بالای عدد فازی L_{ij}	عدد فازی زدایی شده S_{ij}
خیرخواهی برای مردم	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۴ کافی، ۱۳۶۵، ج ۲: ص ۲۰۸ نهج البلاغه، خطبه ۳۴	0.0000	8.8699	9.6184	7.5164
مهربانی و محبت با مردم	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۴ و ۴۳۸ نهج البلاغه، نامه ۲۷ شیخ صدوق، ۱۳۶۷، ج ۲: ص ۶۲۱ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۱۲۶-۱۲۷	0.0000	8.7208	9.4781	7.3936
ساده‌زیستی مسئولین	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۴ نهج البلاغه، نامه ۴۵ امام خمینی، ۱۳۷۰: ج ۲، ص ۳۴۲	0.0000	9.1336	9.7747	7.7182
دانش‌افزایی	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۵ نهج البلاغه، خطبه ۳۴ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ص ۳۴۱	0.0000	8.8638	9.6383	7.5155
در دسترس مردم بودن	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۷ خلوصی، ۱۳۹۱: ص ۶۲ صدوق، ۱۳۶۲: ص ۲۴۵	0.0000	9.0585	9.6278	7.6437
ترکیه نفس و تهذیب	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۷ نهج البلاغه، حکمت ۳۳۲ نهج البلاغه، حکمت ۷۳	0.0000	8.9445	9.6148	7.5655
حفظ اسرار مردم	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۷ نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۲۴-۲۵	0.0000	8.7325	9.5194	7.4082
چشم‌پوشی از خطاهای زیردستان	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۸ نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۹-۱۰	0.0000	8.3875	9.2996	7.1416
حراست از مرزها	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۳۹ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹	0.0000	8.7768	9.5428	7.4417
گزینش صالحان برای مسئولیت‌ها	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۰ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۳۱۹	0.0000	9.0452	9.6653	7.6410
حمایت از محرومان	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۰ طوسی، ۱۳۸۸: ص ۲۷۴	0.0000	8.7589	9.8952	7.4936

نام شاخص	استناد به منابع	حد پایین عدد فازی U_{ij}	حد وسط عدد فازی M_{ij}	حد بالای عدد فازی L_{ij}	عدد فازی زدایی شده S_{ij}
پرهیز از دروغ و خیانت	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۱ نهج البلاغه، کلام ۱۶ ورامن ابی فراس، ۱۳۶۹: ج ۲، ص ۲۲۷ نوری، ۱۴۰۸: ج ۱، ص ۳۷۴ طوسی، ۱۳۸۸: ص ۳۱۰	0.0000	8.8619	9.6071	7.5091
مشورت با مردم	نهج البلاغه، حکمت ۱۶۱ نهج البلاغه، نامه ۵۳ مجلسی، ۱۳۹۸: ج ۶۷، ص ۱۰۵-۱۰۴	7.2806	8.8368	9.5344	8.6937
وفاداری و بیعت با نظام اسلامی	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۱ طباطبائی، ۱۴۱۷: ج ۱۸، ص ۲۷۴ نهج البلاغه، خطبه ۳۴	0.0000	8.3614	9.3589	7.6325
یاری کردن حاکمان توسط مردم	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۱ ابن هلال ثقفی، ۱۴۱۰: ج ۱، ص ۲۴ نهج البلاغه، خطبه ۳۴	0.0000	8.9723	9.6683	7.5929
مشارکت سیاسی	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۴۲ میلبرث و گوئل، ۱۳۸۶: ص ۱۲ آبراکرامی و همکاران، ۱۳۶۷: ص ۲۸۶ امام خمینی، ۱۳۸۵: ج ۷، ص ۱۶۵ قمی، ۱۳۱۳: ج ۲، ص ۴۴۷: قمی مشهدی، ۱۳۹۶: ج ۴، ص ۱۸۸ کلینی، ۱۳۶۵: ج ۱، ص ۴۰۳ ابن هلال ثقفی، ۱۴۱۰: ج ۱، ص ۲۴	7.4034	9.0101	9.7272	8.8619
اتحاد و همبستگی	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۵۰ ابی بکر، ۱۴۰۱: ج ۱، ص ۳۰۹ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲، بند ۱۰۰ و ۱۰۴	7.4366	9.0029	9.6418	8.8483
قیام در برابر ظلم	جوادی آملی، ۱۳۹۱: ص ۴۶۴ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ص ۲۴۵	0.0000	8.6108	9.5703	7.3356
مشروعیت (مقبولیت سیاسی)	قادری، ۱۳۷۵: ص ۴۸ نهج البلاغه، خطبه ۳ نهج البلاغه، خطبه ۱۷۳ ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۹: ص ۳۶-۳۷	7.4446	9.0659	9.7660	8.9123

نام شاخص	استناد به منابع	حد پایین عدد فازی U_{ij}	حد وسط عدد فازی M_{ij}	حد بالای عدد فازی L_{ij}	عدد فازی زدایی شده S_{ij}
آزادی سیاسی	لک زایی، ۱۳۸۲: ص ۲۶ نهج البلاغه، نامه ۳۱	7.1900	8.8106	9.5691	8.6669
آزادی افراد و احزاب مخالف	نوری همدانی، ۱۳۶۱: ص ۶۹	0.0000	8.7852	9.8852	7.5682
عدم اجبار رهبران و حاکمان در زمان اکراه جامعه	نهج البلاغه، خطبه ۱۹۹	0.0000	9.1780	9.7657	7.7463
امنیت سیاسی	دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹: ص ۱۹۸	0.0000	9.0012	9.3328	7.8437

۵. نتیجه گیری

امروزه، از یک سو شاهد تحولات وسیع اصول، مبانی، شاخص ها، تئوری ها و اهداف توسعه سیاسی بوده و از سوی دیگر، در منابع و مآخذ دینی، شاهد مصادیق و مولفه های فراوانی پیرامون توسعه سیاسی پایدار هستیم. لذا، در این پژوهش تلاش گردید تا با توجه به دو پیشینه نظری موجود، به تحلیل و بررسی مضامین توسعه و پیشرفت سیاسی پایدار در سیره اهل بیت(ع) پرداخته شود.

با پیشرفت های انجام شده در زمینه توسعه سیاسی و همچنین تعریف شاخص های جدید برای ارزیابی آن، مشخص گردید که با گذر زمان، تعاریف نوین از توسعه سیاسی، به تعاریف اسلامی نزدیک تر می شوند، اما در کشورهای اسلامی، کم تر به این سرمایه معنوی و اثرگذار توجه شده است.

برخی از کشورهای پیشرفته، مدل های موفق را در زمینه توسعه سیاسی پایدار، طراحی و پیاده سازی کرده اند، اما تجربه نشان داده است که نمی توان این مدل ها را عیناً در کشوری دیگر پیاده سازی کرد. شناخت ابعاد توسعه سیاسی با استفاده از منابع قرآن، سنت و سیره پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) یک ضرورت می باشد، زیرا ساخت مدلی مادر از توسعه سیاسی، جز در انطباق با ارزش های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی یک ملت امکان پذیر نخواهد بود.

شاخص های احصاء شده در ادبیات اسلامی برای توسعه سیاسی را می توان در ۷ دسته اصلی تقسیم بندی نمود. دسته اول مربوط به شکل گیری اصل نظام اسلامی است که پایه و اساس توسعه سیاسی از نگاه اسلام می باشد. در دسته دوم وجود یک حاکم فقیه جامع الشرایط به عنوان رهبر جامعه اسلامی مدنظر است. در دسته سوم ویژگی ها و اوصاف حاکمان و کارگزاران نظام اسلامی را بیان می کند که باید دارای ویژگی هایی همچون مسئولیت پذیری و خیرخواهی باشند. در دسته های چهارم و پنجم وظایف

متقابل حاکمان و افراد جامعه برای رسیدن به سطح مطلوبی از توسعه برشمرده خواهند شد. نهایتاً در دسته ششم و هفتم شاخص‌های اجتماعی و سیاسی موثر بر توسعه و پیشرفت سیاسی قرار دارند. در جدول شماره ۲ دسته‌بندی ۷ گانه شاخص‌ها آمده است. آنچه واضح است اینکه همواره قرار گرفتن دستورات اهل بیت (ع) می‌تواند به عنوان راهی روشن در جهت رشد و ترقی جامعه اسلامی قرار گیرد.

با توجه به جدول ۲ می‌توان دریافت که ۵ شاخص اولیه مهم و تأثیرگذار در توسعه و پیشرفت سیاسی از دیدگاه ائمه معصومین (ع) شامل شکل‌گیری اصل نظام اسلامی، مشروعیت (مقبولیت سیاسی)، مشارکت سیاسی، وجود حاکم عادل و اتحاد و همبستگی است.

جدول ۲- دسته‌بندی ۷ گانه شاخص‌های معرف پیشرفت سیاسی از کلام ائمه معصومین (ع)

ترتیب اولویت (براساس نتایج آزمون)	شاخص
۱	۱- شاخص شکل‌گیری اصل نظام اسلامی
۴	۲- شاخص وجود حاکم عادل
	۳- شاخص‌های مربوط به اوصاف حاکمان و کارگزاران
۱۰	۱-۳ ساده‌زیستی مسئولین
۱۱	۲-۳ مسئولیت‌پذیری حاکمان و کارگزاران
۱۸	۳-۳ خیرخواهی برای مردم
۲۴	۴-۳ مهربانی و محبت با مردم
	۴- شاخص‌های مربوط به وظایف حاکمان و کارگزاران
۶	۱-۴ مشورت با مردم
۱۲	۲-۴ دردسترس مردم بودن
۱۳	۳-۴ گزینش صالحان برای مسئولیت‌ها
۱۷	۴-۴ تزکیه و تهذیب نفس
۱۹	۵-۴ دانش‌افزایی
۲۰	۶-۴ پرهیز از دروغ و خیانت
۲۱	۷-۴ حمایت از محرومان
۲۲	۸-۴ حراست از مرزها
۲۳	۹-۴ حفظ اسرار مردم
۲۶	۱۰-۴ چشم‌پوشی از خطاهای زیردستان

ترتیب اولویت (براساس نتایج آزمون)	شاخص
	۵- شاخص‌های مربوط به وظایف افراد جامعه در برابر حاکم اسلامی
۳	۱-۵ مشارکت سیاسی
۱۴	۲-۵ وفاداری و بیعت با نظام اسلامی
۱۵	۳-۵ یاری کردن حاکمان توسط مردم
	۶- شاخص‌های اجتماعی موثر در توسعه و پیشرفت سیاسی
۵	۱-۶ اتحاد و همبستگی
۲۵	۲-۶ قیام در برابر ظلم
	۷- شاخص‌های سیاسی موثر در توسعه و پیشرفت سیاسی
۲	۱-۷ مشروعیت (مقبولیت سیاسی)
۷	۲-۷ آزادی سیاسی
۸	۳-۷ امنیت سیاسی
۹	۴-۷ عدم اجبار رهبران و حاکمان در زمان اکراه جامعه
۱۶	۵-۷ آزادی افراد و احزاب مخالف

منابع

- نهج البلاغه. گردآوری ابوالحسن محمدبن الحسین سیدرضی. تهران: انتشارات افراسیاب، ۱۳۷۹.
۱. آبراکرامی، نیکلاس و همکاران (۱۳۶۷). *فرهنگ جامعه‌شناسی*. ترجمه حسن پویان. تهران: چاپخش.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳). *تحف العقول عن آل الرسول*. تصحیح علی‌اکبر غفاری. قم: موسسه انتشارات اسلامی، چاپ دوم.
۳. ابن هلال ثقفی، ابراهیم بن محمد (۱۴۱۰ق). *الغارات او الاستنفار و الغارات*. قم: دارالکتاب اسلامی، ج ۱.
۴. ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (۱۳۸۹). *مقاتل الطالبین*. ترجمه سیدهاشم رسولی محلاتی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۵. ابی بکر، عبدالرحمان (۱۴۰۱ق). *الجامع الصغير فی احادیث البشیر النذیر*. بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ج ۱.
۶. ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی توسعه*. تهران: کلمه.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). *غررالحکم و دررالکلم*. تحقیق مصطفی درایتی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). *مفاتیح الحیات*. تهران: نشر اسراء.
۹. خلوصی، محمدحسین (۱۳۹۱). شاخص مشارکت سیاسی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. معرفت سیاسی، سال چهارم، شماره دوم: ص ۴۵-۶۷.
۱۰. خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم، ج ۷.
۱۱. خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۰). *صحیفه امام خمینی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۲۰.
۱۲. خنیفر، حسین (۱۳۸۴). ارائه الگوی بومی مبتنی بر دیدگاه‌های امام علی (ع) با استفاده از مدل مفهومی سه شاخگی. *فرهنگ مدیریت*، سال ۳، شماره ۸: ص ۱۴۶-۱۰۱.
۱۳. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۹). *حکومت حکمت*. تهران: انتشارات دریا.
۱۴. دیلمی، حسن بن علی بن محمد (۱۴۱۲ق). *ارشاد القلوب الی الصواب*. قم: رضی، ج ۱.
۱۵. شهیدی، سیدجعفر (۱۳۷۱). *شرح نهج البلاغه*. تهران: آموزش انقلاب اسلامی.
۱۶. شیخ صدوق (۱۳۶۷). *من لا یحضره الفقیه*. قم: انتشارات صدوق، ج ۲.
۱۷. شیخ صدوق (۱۳۶۷). *من لا یحضره الفقیه*. قم: انتشارات صدوق، ج ۴.
۱۸. شیخ صدوق، (۱۳۶۲). *الامالی*. ترجمه کمره‌ای. تهران: بی‌نا، چاپ چهارم.
۱۹. صادقی، حسن (۱۳۸۹). عدالت امام از دیدگاه امام رضا(ع) با تأکید بر عدالت اجتماعی. معرفت، سال ۱۹، دوره ۱۱، شماره ۱۵۸: ص ۹۸-۸۵.
۲۰. صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۸). *عیون اخبار الرضا*. تصحیح سیدمهدی حسینی لاجوردی. تهران: جهان، ج ۲.

۲۱. طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ج ۱۸.
۲۲. طوسی (۱۳۸۸). الامالی. قم: انتشارات اندیشه هادی.
۲۳. عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۲). بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی.
۲۴. علیخانی، علی اکبر (۱۳۷۹). توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی(ع). تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۵. علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۱). توسعه سیاسی از دیدگاه نهج البلاغه. تهران: نشر امیرکبیر.
۲۶. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۳). فقه سیاسی. تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم.
۲۷. عنبری، زهره (۱۳۸۱). بررسی عوامل ایجاد انگیزه در پزشکان عمومی به منظور شرکت در برنامه‌های آموزش مداوم در دانشگاه علوم پزشکی اراک در سال ۱۳۸۱. آموزش در علوم پزشکی، سال ۲، شماره ۲: ص ۹۲.
۲۸. قادری، علی (۱۳۷۵). محدودیت‌ها و امکانات توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران در قرن ۲۱. رویدادها و تحلیل‌ها، شماره ۱۰۶: ص ۳۸-۲۴.
۲۹. قمی مشهدی، محمدبن محمدرضا (۱۳۹۶). تفسیر کنز الدقایق. قم: الجماعة المدرسین، موسسه النشر الاسلامی، ج ۴.
۳۰. قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۱۳ق). تفسیر علی بن ابراهیم قمی. قم: موسسه دارالکتاب، ج ۲.
۳۱. کلمن، جیمز (۱۳۸۰). بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی. ترجمه غلامرضا خواجه سروی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). الکافی. تهران: دارالکتب اسلامی، چاپ چهارم، ج ۱-۲.
۳۳. لک‌زایی، شریف (۱۳۸۲). آزادی سیاسی در اندیشه آیت‌الله مطهری و آیت‌الله بهشتی. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۳۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۳۹۸). بحار الانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۶۷.
۳۵. محمودی قهساره، محمدعلی (۱۳۹۸). ساختار قدرت سیاسی در اندیشه سیاسی ائمه‌ی معصومین(ع). سیاست متعالیه، سال ۷، شماره ۲۴: ص ۵۶-۳۵.
۳۶. ملکی، علی؛ ترابی، محمد؛ شیرخانی، علی (۱۳۹۹). تربیت سیاسی در اندیشه شیعه اثنی عشری: مبانی و اصول حاکم بر آن. سیاست متعالیه، سال ۸، شماره ۲۸: ص ۱۴۴-۱۲۵.
۳۷. مهربان، غلامرضا (۱۳۹۹). آثار فضیلت توده بر تربیت سیاسی کارگزاران جمهوری اسلامی ایران از منظر امام خمینی. سیاست متعالیه، سال ۸، شماره ۲۸: ص ۱۶۲-۱۴۵.
۳۸. میراحمدی، منصور (۱۳۷۹). تحلیل مفهوم آزادی سیاسی. علوم سیاسی، شماره ۱۲: ص ۹۳-۷۱.
۳۹. میلبرث، لستر؛ گوئل، لیل (۱۳۸۶). مشارکت سیاسی. ترجمه سید رحیم ابوالحسنی. تهران: میزان.
۴۰. نوری همدانی، حسین (۱۳۶۱). خوارج از دیدگاه نهج البلاغه. قم: انتشارات اسلامی.
۴۱. نوری، میرزاحسین (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل. قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ج ۱۱.
۴۲. هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۵). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. تهران: انتشارات نشر علم.
۴۳. ورام بن ابی فراس (۱۳۶۹). تنبيه الخواطر ونزه النواظر. تصحیح علی اصغر حامد. قم: مکتبه الفقیه، ج ۲.

44. Baltar, F. & Brunet, I. (2012). Social research 2.0: Virtual snowball sampling method using Facebook. *Internet Research*, 22(1): 57-74.
45. Crozier, M., Huntington, S.P. & Watanuki, J. (1975). **The crisis of democracy** (Vol. 70). New York: New York University Press.
46. Crozier, M., Huntington, S.P. & Watanuki, J. (1975). **The crisis of democracy**. New York: New York University Press, Vol.70.
47. Eckstein, K., Noack, P. & Gniewosz, B. (2012). Political and Civic Engagement Development in Adolescence. *Journal of Adolescence*, 35(3): P.485-495.
48. Ishikawa, A. & et al. (1993). The max-min Delphi method and fuzzy Delphi method via fuzzy integration. *Fuzzy Sets and Systems*, 55: P.241-253.
49. Jong, W., Bas, A. & Krott, M. (2012). Political Theory for Forest Policy. *Forest Policy and Economics*, 16: P.1-6.

استناد به این مقاله

DOI: 10.22034/sm.2021.135007.1579

سعدآبادی، علی اصغر (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل توسعه و پیشرفت سیاسی در سیره اهل بیت (ع) با رویکرد فازی. *سیاست متعالیه*، ۹ (۳۲): ص ۲۰۷-۲۳۰.